

УДК 331.5(477)

Василенко В.М.*доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри менеджменту і туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського МОН України***Дружиніна В.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського МОН України*

ДИСКУРС НАУКОВИХ ПОЛОЖЕНЬ ЩОДО РОЗВИТКУ РИНКІВ ПРАЦІ

У статті викладено деякі наукові положення щодо розвитку ринків праці у контексті існуючих економічних шкіл. Показано відмінності окремих концепцій ринку праці та наведено деякі характеристики їх положень. Зроблено висновок про необхідність активізації сучасного пошуку адекватних знань ситуації, що складається на ринках праці. Узагальнено основні етапи, напрями та концепції в теоретико-методологічному дискурсі розвитку наукового знання щодо ринків праці як своєрідного базису для продукування таких знань.

Ключові слова: ринки праці, концепції, етапи, наукове знання, дискурс.

Василенко В.Н., Дружиніна В.В. ДИСКУРС НАУЧНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ ПО РАЗВИТИЮ РЫНКОВ ТРУДА

В статье изложены некоторые научные положения относительно развития рынков труда в контексте существующих экономических школ. Показаны отличия отдельных концепций рынка труда и приведены характеристики этих положений. Сделан вывод о необходимости активизации современного поиска адекватных знаний ситуации, которая складывается на рынках труда. Обобщены основные этапы, направления и концепции в теоретико-методологическом дискурсе развития научного знания относительно рынков труда как своеобразного базиса для продуцирования таких знаний.

Ключевые слова: рынки труда, концепции, этапы, научное знание, дискурс.

Vasilenko V.N., Druzhinina V.V. THE DISCOURSE OF SCIENTIFIC STATEMENTS ON THE DEVELOPMENT OF LABOR MARKETS

The article describes some of the scientific position concerning the development of labor markets in the context of the current economic schools. The differences of the individual concepts and the labor market are some of the characteristics of these provisions. The conclusion about the need to revitalize the modern search of adequate knowledge of the situation that is emerging in the labor market. It summarizes the main stages, trends and concepts in the theoretical and methodological discourse of development of scientific knowledge concerning the labor market as a kind of basis for the production of knowledge.

Keywords: labor markets, concepts, stages, scientific knowledge, discourse.

Постановка проблеми. Сучасний стан та існуючі проблеми у розвитку ринків праці (національного, регіонального, місцевого та внутрішньо фірмового) багато в чому викликані недосконалістю суспільних відносин у цій сфері. Не дивлячись на суттєвий відрізок часу, протягом якого науковці та фахівці сприймають спроби знайти «золоту точку перетину» у сфері праці, на жаль, поки що таких рецептів не існує. Однією із можливих причин такого стану, можна припустити, є недостатня упорядкованість існуючого знання щодо теоретико-методологічного підґрунтя існуючих наукових напрямів та адаптації їх положень до вимог сьогодення. Не за рахунок якоїсь еkleктики, а шляхом творчого підходу. З погляду на що є досить актуальним питання щодо становлення та розвитку ринків праці, вирішення якого вимагає нового осмислення економічних теорій (напрямів) ринку праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ознайомлення та критичний аналіз сучасних публікацій, у яких у тій, чи іншій мірі розглядаються питання становлення та розвитку ринків праці, дозволяють стверджувати про те, що великий прошарок теоретичного та прикладного знання, закладеного нашими попередниками залишається майже не затребуваним. Як правило, наукові інтереси сучасників групуються навколо питань прикладного змісту та методичного характеру забезпечення існування ринків праці. Сказати, що це недолік, то значить піти проти істини: навпаки, такий зріз наукового інтересу викликаний,

в першу чергу, намаганням надати суспільним відносинам у сфері праці цивілізованого характеру. Але недостатня увага до теоретичних чи методологічних підвалин призводить до виникнення додаткових ускладнень у пошуках найбільш придатних рішень у забезпеченні ефективного функціонування ринків праці. У зв'язку з чим виникає необхідність у додаткових дослідженнях теоретичних питань стосовно розвитку ринків праці у дискурсі відповідних наукових напрямків для продукування нових знань.

Постановка завдання. Метою цієї статті є систематизація наукового знання та його продукування щодо існуючого теоретико-методологічного підґрунтя розвитку ринків праці, закладеного попередниками у відповідних наукових напрямках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етапи виникнення та розвитку основних наукових напрямів щодо розвитку ринків праці, що наведена у табл. 1, наявно ілюструє їх змістовний характер.

Як видно із змісту наведеної таблиці етапи розвитку теорій ринку праці мають свою історичну платформу. Витоки наукового пізнання ринку праці виходять з головного напрямку економічної думки третьої половини XV–XVI століть – меркантилізму, який поділяється на два напрями: ранній меркантилізм (перша третина XV – середина XVI ст.) і пізній меркантилізм (друга половина XVI ст.) [1].

Ранній меркантилізм зосередив свою увагу на тому, що для процвітання нації країна повинна

мати великі запаси дорогоцінних металів, тому головним завданням ранніх меркантилістів (У. Стаффорд (Англія), де Сантіс, Г. Скаруффі (Італія)) вважали забезпечення активного грошового балансу, тобто зіставлення ввезення та вивезення золота і срібла. Для досягнення цієї мети розроблялися адміністративні заходи щодо втримання грошей в країні.

Представники пізнього меркантилізму: Т. Ман (Англія), А. Серра (Італія), А. Монкрет'єн (Франція) шукали джерела збагачення нації не в примітивному накопиченні скарбів, а в розвитку зовнішньої торгівлі. Вони прийшли до розуміння того, що успішне ведення зовнішньої торгівлі цілком залежить від господарського становища всередині країни. Тому головне завдання пізніх меркантилістів зводилося до забезпечення активного торгового балансу.

В цілому, меркантилісти не погоджували свої принципи, але за весь період їх існування ідеологією меркантилізму є наступні установки: сутність багатства висловлюють дорогоцінні метали; праця продуктивна лише в тих галузях виробництва, які працюють на експорт; держава повинна заохочувати експорт, забезпечувати монополії вітчизняним комерсантам і запобігати конкуренцію; зростання населення необхідне для підтримки низького рівня заробітної плати та високого рівня норми прибутку. Вони не стикалися з проблемами регулярної зайнятості, головна вимога – перевищення експорту над імпортом, стимулювання експорту, ввезення в державу розкоші, золота і срібла.

Перший макроекономічний аналіз національного господарства був проведений фізіократами в 80-х роках XVIII ст., у навчаннях яких пріоритети ставилися на розвиток сільського господарства, оскільки це єдиний вид економічної діяльності, який є істинним джерелом багатства. Систему поглядів та ідей фізіократів (Ф. Кене, В. де Мірабо, Ж. Тюрго) можна звести до наступних аспектів: багатство створюється не в сфері торгівлі, а в сільському господарстві; суспільство ділиться на три класи: фермери; ремісники, промислові робітники, торговці, прислуга; землевласники; продуктивна праця тільки в сільському господарстві, праця селян; особливу роль відіграє земля: землевласник збирає хліба більше, ніж посіяв зерен; невтручання уряду в природний хід економічного життя. Саме фізіократи і меркантилісти почали суперечку в економічній науці про необхідність і можливість втручання держави в економіку. Фізіократи заперечували проти втручання держави, меркантилісти, навпаки, вважали державне втручання у підприємницьку діяльність цілком обґрунтованим.

Головним недоліком цих течій є недостатня увага людині і людській праці. Тому в полеміку з фізіократами і меркантилістами вступають представники класичної політичної економії.

Якщо виокремити витоки ринку праці, слід зазначити, що системний аспект в економічній науці досліджувався, головним чином, з позицій теорії ринку праці, основоположниками якої є представники класичної економічної теорії У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей тощо. Вчені вважали, що попит і пропозиція на ринку праці збалансовані, також як і на інших ринках. На думку представників класичної школи ринкова система здатна повністю використовувати ресурси в економіці, в тому числі повну зайнятість. Визнавалося, що при деяких обставинах повної зайнятості може і не бути, але притаманна ринковій системі здатність до саморегулювання автоматично відновлює в економіці рівень виробництва і повну зайнятість. Найкращою економічною політикою визнавалася політика невтручання держави у функціонування економіки [2, с. 136]. На думку класиків було розуміння про те, що вартість товару визначається сумою доходів – заробітної плати, прибутку і ренти [3], величина яких корелює з обсягами виробництва, а останні в свою чергу є детермінантами кількості зайнятих і вакантних робочих місць. Економісти класичної школи розуміли, що при нерівномірності розвитку ринку втручання держави у функціонування ринків небажане, але в той же час вони не сумнівалися в автоматичному його регулюванні, тобто що ринковий механізм сам здатен ліквідувати дисбаланс на ринках.

Полярну точку зору про неможливість досягнення автоматичної збалансованості на ринку праці висловив К. Маркс, який показав нерозв'язність внутрішніх протиріч капіталу. Досліджуючи процес накопичення капіталу, він сформулював «капіталістичний закон народонаселення». Робоче населення, на думку дослідника, «виробляючи накопичення капіталу, тим самим в зростаючих розмірах виробляє засоби, які роблять його відносно надлишковим населенням. Це – властивий капіталістичному способу виробництва закон народонаселення» [4, с. 645–646]. В такому випадку теоретичний підхід К. Маркса демонструє взаємозв'язок праці і капіталу в процесі технологічного розвитку. Маючи чітко виражений теоретичний характер, марксистська теорія залишає без уваги деякі питання, що виникають в процесі функціонування ринку праці: чи існують межі зростання безробіття, який механізм взаємодії попиту і пропозиції.

Таблиця 1

Основні етапи, напрями та концепції розвитку ринків праці

№ п/п	Період	Науковий напрям	Основна концепція	Представники
1	XV–XVII ст.	меркантилісти	Теорія грошового багатства, джерелом якого є гроші	У. Стаффорд, Т. Ман, А. Монкрет'єн
2	XVIII ст.	фізіократи	Джерелом багатства є сільськогосподарське виробництво	Ф. Кене, В. де Мірабо, Ж. Тюрго
3	XVIII–XIX ст.	класики	Повна зайнятість є нормою, держава не втручається у суспільні відносини	У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей
4	XIX–XX ст.	марксист	Робоча сила є товаром, робоча сила створює вартість, держава є головним суб'єктом на ринку робочої сили	К. Маркс, Ф.У. Тейлор, М.І. Туган-Барановський,
5	XX ст.	неокласики (кейсінці)	Ринок праці діє на основі цінової рівності, головний регулятор – ціна робочої сили	Дж.М. Кейнс, П. Самуельсон, С. Кузнець
6	XX–XXI ст.	монетаристи	Забезпечення зайнятості можливо шляхом грошово-кредитної політики	М. Фрідмен, Ф. Кейген, К. Бруннер
7	XX–XXI ст.	інституціоналісти	Відносини на ринках праці можна упорядковувати з використанням соціально-економічних інститутів	Дж. Данлоп, Л. Ульман, Дж. Гелбрейт

В останній третині XIX ст. виникає неокласичний напрям економічної думки, в історії якого виділяють математичну школу (У. Джевас, В. Вальрас, В. Парето), школу Д. Гілдера, М. Федстайна, Р. Холла, основою якої була мінова концепція зайнятості (ціна праці впливає на попит і пропозицію, регулює їх ринкова рівновага), австрійську школу, кембриджську школу, які радикально змінюють економічний погляд щодо ринків праці на Заході та США.

Таким чином, представники перерахованих вище шкіл вважали, що держава не повинна втручатися в регулювання ринку праці, а віддавали перевагу переважно саморегулюванню. Однак у цей же час з'явилися наукові підходи, головним пріоритетом яких було державне регулювання ринку праці. Найбільш помітний внесок у цьому напрямку зробили представники неокласичної теорії, Дж.М.Кейнс і його послідовники, діалектично обґрунтувавши положення про те, що порушення макроекономічної рівноваги є невід'ємна риса ринкової системи [5].

З початку XX ст. у світ виходять наукові праці Дж. Кейнса, рецепти якого знайшли своє відображення в економічній політиці багатьох держав. У своїй роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» вчений довів, що безробіття носить не добровільний, а вимушений характер. Фактична ситуація на ринку праці визначається розміром ефективного попиту на ринку споживчих і інвестиційних товарів. «Якщо ефективний попит недостатній, то виникає неповна зайнятість в тому сенсі, що є безробітні, які погодилися б працювати за меншу, порівняно з існуючою заробітну плату» [5, с. 448]. Виходячи з цього, він зробив висновок, що ні пропозиція праці, ні заробітна плата не відіграють провідної ролі в забезпеченні збалансованості ринку праці.

Визнавши нездатність ринкових інструментів ефективно регулювати ринок праці, Дж. Кейнс висунув тезу про необхідність державного регулювання економічних процесів. Розуміючи, що «установою централізованого контролю, необхідного для забезпечення повної зайнятості, потребують, звичайно, значного розширення традиційних функцій уряду» [5, с. 515], він виступав за розширення державних інвестицій, організацію громадських робіт як основних рецептів боротьби з безробіттям. При цьому не настільки важливо, куди підуть бюджетні кошти, головне, щоб вони через ефект мультиплікатора призвели до очікуваного результату – зниження безробіття.

Проте основна особливість кейнсіанської моделі полягає у тому, що найважливішим ринком в ній є ринок благ. У взаємозв'язку «сукупний попит – сукупна пропозиція» провідне значення має сукупний попит. Але оскільки його обсяг корегується в результаті взаємодії з грошовим ринком, то визначальним параметром загальної рівноваги є ефективний попит, обсяг якого встановлюється в моделі сумісної рівноваги.

Головна причина нестабільності економіки в цілому, і ринку праці зокрема, на думку монетаристів (М. Фрідмена, Ф. Кейгена, К. Бруннера, А. Мольцера), полягає в нестійкості грошових параметрів як наслідку активного державного втручання. Тому монетаристи виступають проти державного втручання в економіку, визнаючи його роль тільки в контролі над грошовою масою, використовуючи інструменти грошово-кредитної політики, зокрема, використовуючи такі важелі, як облікова ставка центрального банку, розміри обов'язкових резервів комерційних банків на рахунках центрального банку, що буде стимулювати інвестиційну і ділову

активність і, таким чином, збільшувати зайнятість у країні. На думку монетаристів, грошова політика повинна бути направлена на досягнення природного рівня безробіття, що відображає структурні диспропорції на ринку праці і не пов'язаного з циклічною кон'юктурою в економіці.

Особливе місце серед концептуальних напрямів займає інституціональний напрям, представлений працями Дж. Данлопа, Л. Ульмана, Дж. Гелбрейта та ін. Ринок праці в рамках цієї школи розглядається як особлива інституційна структура, покликана виявити та узгодити інтереси працівників і роботодавців. Для вироблення алгоритмів раціональної поведінки суб'єктів ринку праці необхідно в першу чергу виключити вплив усіх зовнішніх чинників, що знаходяться у взаємній колінеарності. Ці алгоритми, або схеми, або матриці поведінки індивідів є не що інше, як інститути, які можуть створюватися асоціаціями продавців праці (наприклад, профспілками), покупцями праці, що створюють формальні і неформальні правила содо того, які працівники підходять для яких робіт, державою. Деякі з них набувають форму інституційних бар'єрів, які обмежують мобільність робочої сили і, як наслідок, стримуючих конкурентну боротьбу, що веде до посилення дисбалансу на ринку праці, виникненню безробіття.

Інерційний характер ринку праці, його нездатність швидко і адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у сфері виробництва, поглиблює ці процеси.

Можна багато говорити про досягнення західної економічної думки і, крім теорій «гнучкого ринку праці», розглянути теорію економіки пропозиції, контрактну теорію тощо. Детальне знайомство з усіма цими економічними теоріями було б дуже корисним, але це предмет історико-економічних досліджень.

У вітчизняній економічній літературі дослідження ринку робочої сили зумовлювалися конкретними історичними умовами функціонування економіки Радянського Союзу, з одного боку, і марксистсько-ленінської ідеології, з іншого боку. Відмінності соціально-економічного розвитку Радянського Союзу та країн з розвинутою ринковою економікою вплинули на хід і характер дискусій про стан, розвиток та регулюванні сфери трудових відносин. Рівень безробіття вважався серйозною проблемою суспільства, тим більше для країн з розвинутою ринковою економікою, а ринок робочої сили – постійним джерелом протиріч та соціальних зіткнень. Основний упор робився на прикладні питання, а до теоретичних проблем багато західних економістів ставилися як до «політекономічних тонкощів, які не мають практичного значення».

Дослідження вітчизняних економістів носили не тільки прикладний, але дуже рідко і фундаментальний характер. Однією з найбільш дискусійних проблем у вітчизняній економічній науці була проблема «товарності – нетоварності» робочої сили. Визнання робочої сили як об'єкта товарно-грошових відносин, означало необхідність визнання існування ринку робочої сили в СРСР, а значить і експлуатації. Тому тривалий час адекватність товарної форми робочої сили умов реальної соціалістичної економіки взагалі заперечувалася, а ринок робочої сили розглядався, як «конкретно-історичне поняття, пов'язане лише з капіталістичним виробництвом».

Будь-які спроби відійти від встановлених канонів піддавалися різкій критиці. Одним з перших з трактуванням робочої сили за соціалізму як товару виступив в середині 60-х років В.П. Корнієнко. Ним була запропонована концепція, суть якої полягає в тому,

що при соціалізмі працівники як власники робочої сили пропонують її суспільству (державі), що володіє засобами виробництва, а юридичні відносини найму, в які вступають працівники, лише закріплюють сам факт продажу робочої сили [6, с. 16].

Переломним моментом стала дискусія, що розгорнулася у вітчизняній економічній науці в другій половині 80-х років. Ця дискусія стала закономірним результатом невідповідності теорії нетоварності робочої сили і соціально-економічних відносин в країні, що змінюються, введення системи господарського розрахунку, встановлення прямої залежності між оплатою праці та доходами колективу. У зв'язку з цим була зроблена спроба відійти від шліфування старих і пошуку нових аргументів проти товарної концепції і перейти до позитивного вивченню робочої сили, заснованому на визнанні адекватності товарної форми особистого чинника умовами соціалістичного суспільства. Позитивним явищем в теорії ринку робочої сили в період кінця 80-х – початку 90-х років було не тільки обґрунтування тези сумісності ринку робочої сили з суспільною власністю, а й визнання його об'єктивного існування, хоча і в деформованому вигляді.

Радикальність перетворень, що проводяться в нашій країні при переході від централізовано керуваної моделі економіки до ринку, визначила необхідність не тільки визнання ринку праці, а й розробки та висунення концепції його функціонування в умовах перехідної економіки. Ряд авторів сучасності: С. Бандур [7], Е. Лібанова [8], Л. Шевченко [9] ведуть активний пошук механізму формування ринку праці в умовах нової системної трансформації.

Концептуальні основи досліджень соціально-економічних процесів у сфері праці, що виявлені в результаті виконаного дискурсу, цілком можуть виступити в якості методологічних передумов теорії ринку праці, що формується в економіці України. Однак слід зауважити, що активізація суперечливих процесів глобалізації та регіоналізації, вплив глобальної та національної пропозиції людських ресурсів на стан регіональних та місцевих ринків праці викликали якісні зміни в змісті і механізмах їх функціонування, що дозволило трактувати ринкові сегменти як еволюційні системи, що характеризуються наявністю міждержавних та міжрегіональних міграційних потоків, а також зростаючої ролі держави, що розглядає заходи регулювання як необхідну умову подолання трансформаційних диспропорцій («трансформаційних шоків») і формування передумов стабільного зростання сучасної української економіки. Це обумовлює необхідність відмови від традиційного для неокласичної традиції розгляду ринку праці відповідно до принципів раціоналізму економічної діяльності, відособленості ринку і його агентів на користь еволюційно-інституційного підходу, який у якості критерію прогресу еволюційного розвитку розглядає підвищення ступеня свободи кожного із структурних елементів при зростанні рівня їх впорядкованості.

Тим самим, на відміну від теорії суспільного добробуту, яка розглядає державне втручання як необхідну

умову подолання «провалів» ринку, запропонований у статті підхід визначає державне регулювання як необхідну умову формування ринкового механізму і, одночасно, фактор ефективної алокації ресурсів відповідно до змісту цільових орієнтирів розвитку суспільства, як передумову когерентності індивідуальних, групових і громадських інтересів. Названий підхід має особливу значущість для держав з наздоганяючим типом розвитку, де процес формування ринкових структур не є завершеним. Запропонований підхід передбачає пошук ефективних способів поєднання інструментів ринкового саморегулювання та державного регулювання, визначених змістом структурних елементів ринку факторів, особливостями галузевих і відтворювальних пропорцій економіки, характером домінуючих і не домінуючих господарських укладів, а також фазою економічного циклу.

Таким чином, в результаті дослідження виконана систематизація наукового знання та його продукування щодо існуючого теоретико-методологічного підґрунтя розвитку ринків праці, закладеного попередниками у відповідних наукових напрямках, що дозволяє у концентрованому вигляді наявно продемонструвати основні етапи, зміст та представників того чи іншого наукового напряму, що внесли суттєвий вклад у розвиток теоретичних положень щодо ринків праці. Наявність такого наукового знання повинно слугувати своєрідним базисом для продукування сучасних знань щодо забезпечення ефективного функціонування ринків праці різного масштабу починаючи з внутрішньо фірмового і закінчуючи національним та міжнародним, що повинно стати предметом пошуку для науковців, що займаються вирішенням питань у сфері соціально-трудова відносин.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Keynes, J.M. 'Notes on mercantilism' in The General Theory of Employment, Interest and Money [Електронний ресурс]. / J. M. Keynes. – 1936/ – Режим доступу: www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory.
2. Меликьян Г. Г. Экономика труда и социально-трудовые отношения / Г. Г. Меликьян, Р. П. Колосова. – М.: Изд-во МГУ, Изд-во ЧеРо, 1996. – 623 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / А. Смит. – Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/70320/e6586e522c5a3fb3904b8f70ac939826.pdf?sequence=1>.
4. Маркс К. Избранные сочинения: В 9-ти т. Т. 7 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1987. – 811 с.
5. Кейнс Дж. Избранные произведения: Пер. с англ. / Дж. Кейнс. – М.: Экономика, 1993. – 543 с.
6. Корниенко В. П. Товарные отношения и форма рабочей силы при социализме / В. П. Корниенко // Экономические науки. – 1990. – № 3. – С. 15–18.
7. Бандур С. І. Теоретико-методологічні імперативи державного регулювання ринку праці в контексті реформування економіки України / С. І. Бандур, О. А. Ковенська // Ринок праці та зайнятість населення: виробн. – практ. наук. журнал. К.: ІПКДСЗУ, 2015. – № 2. – С. 9–13.
8. Лібанова Е. М. Ринок праці: підручник / Е. М. Лібанова. – К.: ЦНЛ, 2003. – 224 с.
9. Шевченко Л. С. Ринок праці: сучасний економіко-теоретичний аналіз: монографія / Л. С. Шевченко. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 336 с.